

Cümhuriyyət qurucuları

İstiqlaliyyət Bəyannaməsini imzalayan səkkiz deputatdan biri - Mustafa Mahmudov

Zöhrə FƏRƏCOVA

O, pedaqoq, maarifçi idi. Ana dilinin qorunması və inkişafı, təhsilin ana dilində tədrisi uğrunda yorulmadan mübarizə aparanların sırasındaydı. Milli mədəniyyəti təbliğ edirdi. Onun bütün fəaliyyətinin, əməllərinin, arzu və niyyətinin mayəsində millətsevərliyi dayanırdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Bəyannaməsini imzalayan 8 nəfərdən biri - Mustafa Mahmudovu millətinin istiqbalı uğrunda ölüm-dirim savaşına bu sevgi aparmışdı....

Peşəsini çox sevən, qabaqcıl müəllim...

O, 1878-ci il yanvarın 31-də Bakı quberniyasının Göyçay qəzasının Kürdəmir kəndində dünyaya gəlib. İbtidai təhsilini Kürdəmir kənd məktəbində alıb. Göyçay qəza məktəbində oxuyub. Sonra təhsilini Qori şəhərində yerləşən Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasında davam etdirib. 1899-cu ildə seminariyanın müsəlman şöbəsini bitirib. Təyinatı o zamanlar Yelizavetpol quberniyası Nuxa qəzasının ərazi bölgüsünə daxil edilmiş Vəndam kəndinə verilib. Ancaq Mustafa Mahmudova şəhər məktəbində çalışmaq nəsb olub.

Bakı Quberniyası və Dağıstan Vilayəti Xalq Məktəblər İdarəsində keçirilən qəbul imtahanlarının aparıcı komissiya üzvlərindən olan Həsən bəy Məlikov (Zərdabi) və Əlimərdan bəy Topçubaşov Mustafa Mahmudovun elmi və pedaqoji hazırlığını yüksək dəyərləndirib, onun təyinatının Bakıya dəyişdirilməsinə kömək ediblər. Beləliklə, Mustafa Mahmudov 675 manat illik əməkhaqqı ilə Bakıdakı 3-cü rus-tatar məktəbinə müəllim təyin edilib. O, 1904-cü il setyabrın 15-də öz xahişi ilə Sultan Məcid Qəniyevin rəhbərlik etdiyi 2-ci rus-tatar məktəbinə keçərək pedaqoji fəaliyyətini davam etdirib. Bu təhsil ocağında dərs alan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və başqa şagirdlərin savadlı, açıq fikirli gənclər kimi yetişməsində, dünyagörüşlərinin formalaşmasında, ölkənin ictimai-siyasi həyatında əhəmiyyətli yer tutmalarında məktəbin direktoru Sultan Məcid Qəniyev və Mustafa Mahmudov kimi savadlı, millətpərvər müəllimlərin mühüm rolu olub.

1903-cü ildə onun böyük qardaşı Kürdəmirdə dünyasını dəyişib. Mustafa Mahmudov müəllim məvacibi ilə qardaşının yetim qalmış üç övladını və özü, arvadı, qızı və onlarda qalan bacısı oğlundan ibarət dörd nəfərlik ailəsini dolandırmalı olub.

II Dövlət Dumasının ən fəal deputatlarından biri...

Öz dövrünə görə mükəmməl təhsil almış M.Mahmudov çox sevdiyi pedaqoji işlə məşğul idi. Bəlkə də həyatı belə davam edəcəkdə. Amma xalqın, vətənin müqəddəratının həll olunduğu illər idi. Vətənpərvər ziyalıların əksəriyyəti kimi, Mustafa Mahmudov da ictimai-siyasi hadisələrə seyrçi qalmır. O, 1907-ci il fevralın 6-da Dumaya üzv seçilir. Deputatlığı ilə əlaqədar iş yerindən ayrılır. Fətəli xan Xoyski, Xəlil bəy Xasməmmədov, Məhəmməd ağa Şahtaxlı, Zeynal Zeynalovla bərabər, II Dövlət Dumasının üzvü kimi Peterburqa gedən 5 azərbaycanlı deputatdan biri olur. 1907-ci ilin 20 fevralında Rusiyada II Dövlət Duması fəaliyyətə başlayıb.

Rus dilində səlis danışan ən fəal türkdilli deputatlardan biri olan Mustafa Mahmudov II Dövlət Dumasının 9 şöbəsinin, 4 komissiyasının üzvü olub. Onun çıxışlarında irəli sürdüyü məsələlər ciddi müzakirələrlə nəticələnib. Xalq maarifi naziri tərəfindən təqdim olunan qanun layihəsinə Dumanın xalq təhsili üzrə komissiyasının üzvü kimi münasibət bildirən Mustafa Mahmudov müsəlman müəllimlərin problemlərinə diqqət çəkib. Pedaqoji fəaliyyət göstərmiş, vəziyyəti dərinlən deputat müsəlman müəllimlərin insan ləyaqətindən, xalq təhsili üzrə bu və ya digər vəzifəni tutmaq hüququndan məhrum edildiyini, xüsusi bir təbəqəyə ayrılıqlarını, onların ana dilində danışmaq hüququnun olmadığını, buna görə də sıxışdırılıqlarını nəzərə çatdırıb. O, xalq təhsili nazirini ana dilində təhsilə, müəllimlərin nüfuzunun yüksəldilməsinə qayğı göstərməyə səsləyib.

Mustafa Mahmudov II Dövlət Dumasının 13 mart 1907-ci il tarixli 9-cu iclasında - "Hərbi-səhra məhkəməsinin ləğvi haqqında" qanun layihəsinin müzakirəsində odövrkü bütün böyük Rusiyalı çox milyonlu xəstələri olan lazaretə, yəni kiçik hərbi xəstəxanaya bənzədib.

Mustafa Mahmudov əməkdaşlıq etdiyi "İrşad" qəzetində, Bakıda rus dilində nəşr olunan qəzetlərdə xeyriyyə tədbirləri və II Dövlət Dumasına keçirilən seçkilər barədə maraqlı yazılar dərc etdirib.

Çar II Nikolay 1907-ci il iyunun 3-də II Dövlət Dumasını buraxır. İyulun 14-də Mustafa Mahmudov yenidən 1-ci rus-tatar məktəbindəki işinə - direktor vəzifəsinə geri dönür. 1908-ci ilin sentyabrında o, bu vəzifədən çıxarılır. Araşdırıcılar bunu Mustafa Mahmudovun II Dövlət Dumasındakı cəsarətli çıxışları ilə əlaqələndirirlər.

Pedaqoji fəaliyyətindən uzaqlaşdırıldıqdan sonra o, müxtəlif yerlərdə çalışır. 1910-cu il avqustun 4-də yenidən öz sevimli peşəsinə qayıdır.

Dövrünün siyasi çağırışlarına səs verən ziyalı

1917-ci ildə baş verən inqilabi hərəkət Romanovlar sülaləsinin üç yüz illik hakimiyyətinin süqutu ilə nəticələnir. İmperiyanın müstəmləkəsindən qurtulan ölkələrin qabaqcıl övladları dövlət müstəqilliyini təsdiq etmək, əbədləşdirmək uğrunda mübarizələrini genişləndirirlər.

Tiflisdə 1918-ci ilin fevralında Zaqafqaziyadan seçilmiş deputatlar Zaqafqaziya Seymini yaradırlar. Azərbaycanı Seymdə 44 deputatdan ibarət dörd müsəlman partiyası - "Müsavət" və ona qoşulan demokratik bitərəflər qrupu, "Müsəlman sosialist bloku", "Rusiyada Müsəlmanlıq" ("İttihad"), "Hümmət" (menşevik) partiyaları təmsil edir.

Mustafa Mahmudov 1918-ci il fevralın 9-da Müəllimlər Komissiyasının sədrinə məktubunda Zaqafqaziya Seyminə üzv seçilməsi xəbərini verir. O, Seymin fəaliyyətində iştirak edən ən fəal müsəlman deputatlardan olur.

Zaqafqaziya Seyminin son iclası 26 may 1918-ci ildə keçirilir. Mayın 27-də yaranmış siyasi vəziyyəti müzakirə etmək məqsədilə keçmiş Seymin Müsəlman fraksiyası tərəfindən fəvqəladə iclas çağırılır. İclasda Zaqafqaziya Seyminin müsəlman fraksiyasının üzvləri Azərbaycanın istiqlaliyyətini elan edərək müstəqil dövlət yaratmaq, Azərbaycanın idarə edilməsini öz üzrlərinə götürmək, Müvəqqəti Milli Şura yaratmaq qərarını verirlər. Mayın 28-də Tiflisdə keçmiş Qafqaz Cənubunun sarayında Həsən bəy Ağayev, Mustafanın katibliyi ilə Azərbaycan Milli Şurasının ilk iclası olur. Tarixi iclasda Azərbaycanın istiqlalının elanı, Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaradılması haqqında qərar qəbul edilir. Səsvərmədə iştirak edən 24 nəfərdən 22-si müstəqilliyin lehinə səs verir. Sultan Məcid Qənizadə və Cəfər Axundov bitərəf qalırlar.

İstiqlal Bəyannaməsini Azərbaycan Milli Şurasının üzvlərindən Həsən bəy Ağayev, Fətəli Xan Xoyski, Nəsim bəy Yusifbəyli, Camo bəy Hacınski, Şəfi bəy Rüstəmbəyli, Nəriman bəy Nərimanbəyov, Cavad Məlik-Yeqanov, Mustafa Mahmudov imzalayıblar.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması Mustafa Mahmudovun illər boyu uğrunda mabrizə apardığı arzuların reallığa çevrilməsi idi. O, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentində üzvü olduğu Müsavat Partiyasını təmsil edib. Parlamentdə fəallığına görə, Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Komissiyasına üzv seçilib. Qərar və qanunların qəbul edilməsində iştirak edib.

Bolşeviklərin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini süquta uğradaraq hakimiyyəti ələ keçirməsi ilə Mustafa Mahmudovun arzuları yarımçıq qalıb. Elə günlər gəlib ki, vətəndə qalmaq da, tərkdən getmək də mənəvi əzaba çevrilib. Mustafa Mahmudov nə qədər ağır olsa da, vətəndə qalmaq seçib.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İstiqlal Bəyannaməsini imzalayanlardan biri, Müsavat Partiyasının üzvü olmuş Mustafa Mahmudov sovet hakimiyyətinin nəzərində günahkar idi və mütləq cəzalanmalıydı. Odur ki, repressiya siyasətinə qurbanlar seçilərkən o da "unudulmadı". 1937-ci il noyabrın 23-də həbs edildi. Həmin il dekabrın 20-də güllələndi.

Mustafa Mahmudovun yaxın qohumlarının, ailə üzvlərinin çoxu repressiyaya məruz qalıb. Onun üç övladından biri - yeganə oğlu hələ kiçik yaşlarında vəfat edib. Qızları Sara və Səfura atasız qalıb. Onlar repressiya olunmuş atanın övladları kimi yaşamağın əzab-əziyyətlərinə qatlaşıblar...